

Arbetsstyrd ekonomi

Strävan till arbetsstyrelse har en lång tradition. Det karakteristiska hos denna strävan är att den söker ett direkt inflytande för arbetarna i de företag där de arbetar. Därigenom har den sin udd riktad både mot en kapitalistisk marknads-hushållning där det dominerande inflytandet tillkommer aktieägare och företagsledning och mot en kommunistisk planekonomi där det avgörande inflytandet ligger hos kommunistpartiet och den av partiet utsedda byråkratin (till vilken även företagsledningen räknas). Arbetsstyrelse kan helt enkelt ses som det tredje stora alternativet mellan kapitalistisk marknadsekonomi och kommandohushållning.

Jag skall inte här uppehålla mig vid den ideologiska och historiska bakgrunden till arbetsstyrelse. Det kan räcka med att nämna de utopiska socialisterna, med namn som Robert Owen, Auguste Fourier och Louis Blanc. Till denna tradition hör också syndikalister och gillesocialister. Den kooperativa rörelsen har också mycket gemensamt med strävandena mot arbetsstyrelse. Helt i linje med dessa strävanden ligger givetvis arbetet

för industriell demokrati, såsom det i vårt land utformades av exempelvis Ernst Wigforss.

Vad som givit aktualitet åt strävandena mot en arbetsstyrd ekonomi under de allra senaste åren är främst två saker. För det första har teorin för en arbetsstyrd ekonomi utvecklats och fått en stadga som den tidigare helt saknade. Det är nu möjligt att i väsentliga drag se hur en arbetsstyrd ekonomi bör fungera på det teoretiska planet. För det andra finns i praktiken en ekonomi, Jugoslaviens, som i betydande utsträckning tillämpar arbetsstyrda principer. När man diskuterar utvecklings-möjligheter för den svenska ekonomin är det rimligt att också ta del av dessa nya erfarenheter av teoretiskt och praktiskt slag.

Föreliggande artikel har ett begränsat men tämligen precist syfte. Den vill presentera några väsentliga drag i teorin för en arbetsstyrd ekonomi. Vid några tillfällen hänvisas också till jugoslaviska erfarenheter för att belysa problem hos en arbetsstyrd ekonomi. I huvuddrag ansluter sig min artikel till framställningen i två centrala arbeten av Jaroslav Vanek [1970] och James Meade [1972]; i ett par avsnitt om självfinansiering och inkomstfördelning och om incitament tar jag dock upp problem som hittills behandlats föga ingående i litteraturen.

BO SÖDERSTEN är professor i nationalekonomi i Göteborg och specialist på internationell ekonomi, där han publicerat ett flertal böcker och artiklar. Han arbetar för närvarande med problemställningar som avser arbetsmarknaden, arbetsstyrda företag och näringspolitik.

Principiella utgångspunkter för den arbetsstyrda ekonomin

Den grundläggande utgångspunkten för den arbetsstyrda ekonomin är att bestämmanderätten i företagen tillkommer dem som arbetar. Var och en som ar-

betar i ett arbetarstyrt företag har samma inflytande i meningen att var och en har en röst när det gäller att bestämma om företagets angelägenheter: arbete ger inflytande.

Den andra principen är att alla delar företagets inkomster. Det behöver inte innebära att alla har samma inkomst. Man kan i demokratisk ordning besluta om en inkomstkala för olika arbetsuppgifter. Men den maximeringsprincip som gäller är att man maximerar inkomsten per sysselsatt.

Den tredje principen är att det kapital som finns i ett företag kontrolleras av dem som arbetar i företaget. De har rätt att dela på den avkastning som kapitalet ger i varje enskilt företag (usufructus). Däremot bör de inte ha äganderätt till kapitalet i meningen att de kan förstöra kapitalet eller sälja kapitalföremål och konsumera dem. I det ideala fallet bör det finnas en kapitalmarknad med någon form av kollektivt ägande eller kontroll av kapitalet. Däremot bör arbetarna i varje enskilt företag ha kontroll över sitt företags investeringar och njuta usufructus även om de betalar en marknadsränta på det upplånade kapitalet.

Den fjärde principen är att systemet karakteriseras av ett stort mått av decentralisering och att de arbetarstyrda företagen uppträder på en decentraliserad marknad där ett stort antal företag finns och där hushåll fria att konsumera som de själva finner bäst också uppträder. Priser spelar en central roll som informationsbärare i den decentraliserade arbetarstyrda ekonomin. Genom dem klareras marknader och jämvikt skapas mellan utbud och efterfrågan.

Ett viktigt inslag i den arbetarstyrda ekonomin är decentralisering. De som arbetar i ett företag bör ha oinskränkt bestämmanderätt (inom de ramar som lagar och förordningar ger) när det gäller företagets dagliga skötsel: beslut om produktionens storlek och organisation, prissättning, sociala arrangemang etc. Det är detta som ger hela självbestämmanderätten mening och innehåll. De bör också ha ett betydande inflytande över sitt eget företags investeringsbeslut. Det måste dock också, av skäl som jag snart skall återkomma till, både finnas

en central myndighet (stat) som svarar för den ekonomiska politiken och en plankommission som har överblick över och kan medverka vid styrningen av total investeringsvolym, introduktion av nya företag och teknisk förnyelse.

Den arbetarstyrda ekonomins dilemma: den kortsiktiga anpassningen av utbudet

Det mest effektiva sättet att karakterisera hur en arbetarstyrd ekonomi fungerar är sannolikt att jämföra den med det välkända, dvs med den vinstmaximerande kapitalistiska marknadsekonomin. En viktig poäng ligger i att se hur den maximeringsprincip som ligger till grund för det arbetarstyrda företaget leder till att detta företag skiljer sig i sitt uppträdande från det vinstmaximerande företaget.

Låt oss anta att vi har ett arbetarstyrt företag och att det befinner sig i jämvikt, dvs att det maximerar inkomsten per sysselsatt inför de kostnader och priser som gäller. Vi är intresserade av företagets kortsiktiga reaktion och antar därför att mängden kapital är given. Låt oss nu anta att priset stiger på den produkt som företaget producerar. Hur kommer företaget nu att reagera?

Ett vinstmaximerande företag skulle, under motsvarande antaganden, öka sitt utbud. I och med att priset steg, så skulle arbetets marginalproduktivit uttryckt i värdetermer stiga, företaget skulle dra till sig arbetskraft och produktionen skulle öka. En sådan förändring skulle också vara Paretosanktionerad eftersom arbetskraften flyttas till ett företag där den är mer värd än tidigare; en ny jämvikt i ekonomin kommer till stånd trots att det inte är möjligt att flytta kapital från den plats där dess värde är lågt till den där dess värde är högt (omedelbart efter prishöjningen).

Ett arbetarstyrt företag kommer emellertid inte att öka sin produktion. Det kommer i stället att producera oförändrad mängd eller till och med minska sitt utbud. Detta följer direkt av att företaget maximerar inkomsten per sysselsatt: prishöjningen leder naturligtvis till att arbetets värdemässiga marginalpro-

duktivitet ökar, men genomsnittsinkomsten per sysselsatt ökar också. Den senare ökar mer än den förra. För att ett arbetarstyrt företag skall befinna sig i jämvikt måste arbetets genomsnittliga och marginella produktivitet sammanfalla. Eftersom den genomsnittliga nu är högre än den marginella finns det en tendens hos företaget att stöta bort arbetskraft. I varje fall kommer det inte att dra till sig arbetskraft, eftersom det skulle skärpa den brist på jämvikt som företaget befinner sig i. *Följden blir att en prishöjning leder till konstant eller minskat utbud.* Företagets utbudskurva är m a o vertikal eller bakåtlutande.¹

Detta resultat är både förvånande och oroväckande. Det leder till att vi inte får stabil jämvikt i hela ekonomin. Det leder också till att vi får en misshushållning med resurser, vilket visas av att kravet på Paretooptimalet inte är uppfyllt efter prishöjningen. För att det skulle uppfyllas borde arbetskraft dras till det företag där arbetets marginalproduktivitet uttryckt i värdetermer stigit; i stället stötes arbetskraft bort från detta företag. Den maximeringsprincip som tillämpas i den arbetarstyrda ekonomin leder alltså, på kort sikt, till att arbetskraft stöts bort från högproduktiva till lågproduktiva företag.

Det kan diskuteras hur besvärande för en arbetarstyrd ekonomis funktionssätt som den perversa utbudsreaktionen är. Om företaget producerar flera varor eller om företaget har fler produktionsfaktorer än arbetet som är rörliga på kort sikt, exempelvis råvaror, så modifieras det ovan angivna resultatet. Kvar står dock att utbudskurvan för det arbetarstyrda företaget på kort sikt är mindre elastisk än vad som gäller för det kapitalistiska vinstmaximerande företaget.

Den ekonomiska mekanism som ger upphov till det paradoxala resultatet med den bakåtlutande utbudskurvan byggs på följande två, mot varandra stridande, tendenser. Å ena sidan är det i arbetarnas intresse att ha så många som möjligt arbetande i företaget när det gäller att slå ut kostnaderna för kapitalet så att de blir så låga som möjligt

per arbetare. Å andra sidan gäller det att ha så få arbetare som möjligt i företaget vid given kapitalutrustning eftersom produktionsvärdet per arbetare då blir större. En ökning i produktpriset gör att den senare tendensen förstärks på bekostnad av den förra. Därför leder det till att de som redan arbetar i företaget försöker att minska sitt antal eller i varje fall inte släpper in några nya arbetare i sitt företag.

Man kan fråga sig hur kraftigt detta reaktionsmönster skulle bli i praktiken. Det är föga troligt att avskedanden skulle förekomma i någon större utsträckning i ett arbetarstyrt företag. I varje fall skulle detta knappast bli fallet under förutsättning att produktpriset stiger då ju inkomsterna för de anställda ökar. Där emot är det fullt tänkbart att man inte skulle vilja ta in fler i företaget om priset på ens produkter steg utan i stället behålla det ökande överskottet bland dem som redan är inne i företaget.

Jag tror att man kan finna att denna mekanism verkar i den jugoslaviska ekonomin. Det torde knappast vara någon tvekan om att många jugoslaviska företag är alltför kapitalintensiva i beaktande av den arbetslöshet som finns i landet och de reala faktorpriser som borde gälla; priset på kapital reflekterar knappast den knapphet på kapital som finns. Ett grundläggande problem består i att man, utifrån den marxistiska värdeteori som har ett betydande inflytande i landet, inte kan handskas med prissättningen av kapital på ett rationellt sätt. Därtill kommer dock att de som redan arbetar i ett företag är ovilliga att släppa in nya kamrater i företaget. För den som suttit och väntat på att bli serverad i en arbetarstyrd restaurang och på en och samma gång iakttagit både överansträngda servitörer i restaurangen och arbetslösa på gatan utanför ligger det nära till hands att tro på att de principer som teorin talar om verkligen också gäller i praktiken.

Anpassningen på lång sikt: betydelsen av nyetablering

I det kapitalistiska vinstmaximerande företaget ökar man antalet anställda och därigenom produktionen om priset på

¹ Detta resultat illustreras med hjälp av ett numeriskt och geometriskt exempel i en exkurs efter huvudtexten.

den vara man producerar stiger. Det leder till att kapitalets marginella produktivitet ökar, då man kan utnyttja maskinparken intensivare. Därigenom får man ett incitament till att ackumulera kapital och på litet längre sikt ökas kapitalstocken. Produktionen av varan ökas, priset pressas och vi når ett nytt jämviktsläge där marginalproduktiveterna är desamma som i andra sektorer och vi har på nytt en optimal allokering av produktionsfaktorerna.

Någon liknande jämviktsmekanism finns, som vi nyss sett, inte i den arbetarstyrda ekonomin. Det finns en tendens att stöta bort arbetskraft när produktpriset stiger. Om så sker kommer kapitalets fysiska marginalproduktivitet att minska. Samtidigt stiger den dock i värdemässiga termer på grund av ökningen i produktpriset. Vilken av de båda tendenserna som kommer att få övervikten är det i det generella fallet omöjligt att säga något om. Sannolikt är dock att de båda tendenserna i stort sett neutraliserar varandra; detta gäller exempelvis för det fall att produktionsfunktionen är homogen av första graden. Om så sker får vi alltså, vad beträffar det enskilda företaget även i det långa loppet en situation där företaget använder mindre arbetskraft och samma kapitalstock som tidigare och alltså producerar mindre trots att priset stigit.

Denna situation innebär att vi inte har global jämvikt i ekonomin eftersom arbetskraften i vissa företag är mer produktiv än i andra. Vi har inte, globalt sett, effektivitet i produktionen. Vi skulle kunna producera en större nationalprodukt än vad som sker genom att omallokera produktionsfaktorer. Finns det någon lösning på detta problem?

Lösningen består i att man etablerar nya företag. Det finns uppenbarligen ett incitament att starta nya företag eftersom vi nu har sektorer av ekonomin där arbetarnas inkomster ligger över genomsnittet. Om det finns arbetslöshet i ekonomin blir givetvis incitamentet att starta nya företag extra starkt. Men även utan arbetslöshet finns det incitament för arbetare som arbetar i branscher med genomsnittsinkomster att söka sig över till de branscher som har de högsta inkomsterna.

Vi ser alltså att frågan om nyetablering blir mycket viktig i den arbetarstyrda ekonomin, betydligt viktigare än vad den är i den kapitalistiska marknadsekonomin. Samtidigt bör vi också komma ihåg att företagen i den arbetarstyrda ekonomin genomsnittligt blir mindre än motsvarande kapitalistiska företag; det följer av den mekanism som redan beskrivits. Att företagen blir mindre kan vara önskvärt från flera synpunkter, inte minst när det gäller social samhörighet, möjligheter till överblick och styrning och när det gäller den viktiga frågan om incitament till vilken jag strax skall återkomma.

Det är knappast tänkbart att den arbetarstyrda ekonomin spontant, på ett decentraliserat plan, helt kan lösa frågan om nyetablering. Därför behövs centrala organ för att klara denna problematik. För det första behöver man från centralt håll noga studera vad som händer i den arbetarstyrda ekonomin så att man vet var eventuella åtgärder behöver sättas in. Dessutom behöver med all sannolikhet arbetare ofta hjälp för att sätta igång nya företag. Denna hjälp kan komma från redan existerande företag, "moderföretag" som hjälper till att köra igång nya företag i branschen. Vidare bör det i anslutning till de centrala organ som under alla förhållanden behövs i den arbetarstyrda ekonomin — låt oss kalla dem plankommission och investeringsberedning — finnas teknisk och ekonomisk expertis som kan råda arbetarna och hjälpa dem att köra igång företagen under ett första uppbyggnadsskede.

Frågan om nyetablering är i grunden viktig i alla ekonomier som utvecklas och förändras. Att den blir särskilt central i arbetarstyrda ekonomier kan i längden enbart vara nyttig för denna därför att den vänjer de sysselsatta vid omställningsproblem som förr eller senare ändå kommer. Dessutom blir det naturligt för arbetarna att själva söka få information om och sätta sig in i de tekniska och ekonomiska krafter som styr utvecklingen. Därigenom kan de bli herrar över sitt öde och inte någon tamboskap som med kort varsel skyfflas hit och dit under hänvisning till "marknadskrafternas" spel.

Det finns också en grundläggande me-

kanism som gör att övergångarna sannolikt blir mjuka i den arbetarstyrda ekonomin. Det sammanhänger med att en sådan ekonomi på ett naturligt sätt kan handskas med (och tåla) fluktuerande priser och inkomster. Om priser och inkomster stiger för ett företag stöter man knappast bort arbetskraft, även om det på kort sikt kunde te sig lönsamt för dem som blev kvar. Om priserna sjunker (exempelvis på grund av en lågkonjunktur) blir det naturligt för alla dem som arbetar i företaget att solidariskt bära bördorna i form av en anpassning av inkomsterna nedåt. Jag skall senare återkomma till denna sak i samband med att jag berör stabiliseringspolitiska frågor på makroplanet. Här räcker det med att framhålla att den typ av flexibilitet som den arbetarstyrda ekonomin uppvisar bör ge gott om andrum: den bör för det första göra att man inte "överreagerar" på kortsiktiga konjunkturfluktuationer och för det andra bör den ge ett tidsmässigt utrymme för anpassning som gör att strukturomvandlingen kan ske mjukt och systematiskt.

Kapitalmarknad och inkomstfördelning

Den grundläggande källan till de ojämlikheter som finns i vår nuvarande kapitalistiska typ av ekonomi beror på den ojämna äganderätten till och kontrollen över kapital. Själva det faktum att man har ett kollektivt ägande till kapitalet i den arbetarstyrda ekonomin gör att man i varje fall inte behöver råka ut för att få ekonomisk makt och förmögenheter koncentrerade på några få händer så som fallet är i kapitalistiska vinstmaximerande ekonomier; inte heller behöver man riskera att få de mycket skeva inkomstfördelningar som finns i sådana ekonomier.

Därmed är inte sagt att inte också arbetarstyrda ekonomier kan få problem med kapitalackumulation och inkomstfördelning. Begreppet "kollektivt ägande" till kapitalet har en tvetydig innebörd. Vi antydde i inledningen att de som arbetade i ett företag skulle kontrollera kapitalet i företaget och njuta den direkta avkastningen från kapitalet (usufructus). Däremot skulle något an-

nat offentligt organ äga kapitalet och arbetarna måste betala gällande marknadsränta på det kapital som var investerat i just deras företag. Detta är en mycket viktig distinktion att hålla i minnet. Det är också en mycket viktig princip om den arbetarstyrda ekonomin skall fås att fungera väl och om man skall undgå att få inkomstfördelningsproblem.

Kapital är en produktionsfaktor som bör betinga sitt pris som i princip bör vara lika med kapitalets marginella avkastning. Priset på kapital, räntan, bör betalas till det offentliga organ som äger kapitalet, låt oss kalla det den sociala fonden. Sociala fonden lånar sedan i sin tur (eventuellt genom förmedling av ett banksystem) ut kapitalet till de företag som vill låna kapital till gällande ränta för att göra investeringar. Räntan bestäms av utbud och efterfrågan på kapital.

När det gäller utbudet av kapital är det enklast att tänka sig att avkastningen på den kapitalstock som redan finns används till investeringar och att avkastningen på kapitalet inte konsumeras. I en ekonomi som den svenska där kvoten mellan kapitalstock/nationalinkomst kan sättas till ungefär 3 skulle, om räntan vore 5 procent, vi få en nettoinvestering på 15 procent av BNP; om räntan vore 8 procent skulle nettoinvesteringens andel av BNP uppgå till 24 procent.

Räntans höjd skulle sedan naturligtvis också vara beroende av efterfrågan på kapital. Ju större investeringsviljan är hos de arbetarstyrda företagen, desto högre blir räntan.

Utbudet av kapital kan också komma från andra källor. Vissa hushåll skulle förmodligen spara. De skulle ha möjligheten att sätta in sina pengar på en bankräkning. Däremot skulle de inte kunna äga produktionsmedel (vid sidan av diskmaskiner, gräsklippare etc). Hushållens möjligheter till intertemporalt konsumtionsval finns däremot ingen anledning att påverka. Om staten skulle vilja höja sparkvoten i ekonomin utöver den som avkastningen på kapitalstocken ger, kan den naturligtvis göra så på olika vägar. En naturlig utväg är att styra konsumtionen genom skatter.

I en ekonomi som den svenska skulle

det kunna erbjuda vissa problem att er- hålla en optimal sparkvot på vägen till den fullt utvecklade arbetarstyrda ekonomin, innan kapitalstocken ännu över- förts i samhällets ägo. Övergångens problem är givetvis centrala. Det skulle dock föra för långt att gå in på någon närmare diskussion av dem i detta sam- manhang.

Fördelen med en centralt ägd kapital- stock är två: dels bidrar ett samhälle- ligt ägande på ett elegant sätt till att lö- sa kapitalackumulatens problem, dels gör det att avkastningen på kapitalstoc- ken inte tillfaller några enskilda eller någon mindre grupp av medborgare: därigenom har man i stor utsträckning neutraliserat kapitalets möjligheter att bidra till en ojämn inkomstfördelning.

Det är viktigt att betona att kapitalet bör ägas centralt i den arbetarstyrda ekonomin. Alternativet till centralt ägande utgörs av självfinansiering från de arbetarstyrda företagens sida. En så- dan ger lätt upphov till besvärliga in- komstfördelningsproblem.

Politiker har sällan förstånd på eko- nomiska allokeringsproblem. Däremot brukar de ibland ha sinne för inkomst- fördelningsproblem. Jugoslaviska politi- ker utgör inget undantag från denna regel. Man har vanligen en inkomstsprid- ning på 1:4 inom ett och samma före- tag i Jugoslavien, dvs den högst avlö- nade tjänar fyra gånger så mycket som den lägst avlönade. Mellan företag, även mellan företag inom en och samma bransch, kan man också ha betydande skillnader: ibland kan genomsnittsin- komsten i ett företag vara fyra gånger så stor som i ett annat företag [Vanek och Jovicic 1972]. Följden blir att direk- tören i ett framgångsrikt företag kanske tjänar 16 gånger så mycket som den okvalificerade arbetaren i ett annat fö- retag. Sådana inkomstskillnader kan knappast i längden tolereras i ett socia- listiskt land som Jugoslavien. Ledande jugoslaviska politiker har också upp- märksammat problemet.

Däremot har jugoslaviska politiker haft svårt att förstå de ekonomiska me- kanismer som leder till sådana inkomst- skillnader. Kapitalmarknaden fungerar illa i Jugoslavien. Självfinansieringen är utbredd. Detta kan i stor utsträckning

förklaras av en bisarr kombination av faktorer. Å ena sidan har man haft stor beundran för amerikansk företagsamhet och teknik. USA är teknologiskt myc- ket avancerat, självfinansiering är van- lig: varför inte tillämpa självfinansie- ring också i Jugoslavien? Å den andra sidan är marxismen den ledande doktri- nen i landet. Det gör att man inte be- traktar kapital som en produktionsfak- tor och man ser mycket skeptiskt på fö- rekomsten av ränta. Tillsammans har detta gjort att många arbetarstyrda före- tag i stor utsträckning självfinansierats. Vidare har många ofta, efter tämligen godtyckliga normer, kunnat låna kapital till räntor som legat långt under varje tänkbar jämviktsränta (Jugoslavien har under långa tider haft stark inflation). Tillsammans har detta gjort att åtskilli- ga arbetarstyrda företag fått sitt kapital till ringa eller ingen kostnad.

Empiriska undersökningar visar också att det finns en stark korrelation mellan inkomst och kapitalintensitet [Vanek och Jovicic 1972, Vanek 1972]. Företag och branscher som är kapitalintensiva som den elektriska industrin och oljein- dustrin har vanligen också de högsta in- komsterna. En betydande del av de in- komster som arbetarna får i sådana fö- retag är inkomster som borde tillfalla kapitalet. Genom att man har en felaktig prissättning på kapitaltjänster och ge- nom att självfinansieringen är utbredd har emellertid arbetarna inom dessa fö- retag möjlighet att lägga beslag på en stor del av kapitalersättningen. Ekono- miskt innebär detta ofta att man har en misshushållning med resurser; politiskt dyker det upp i form av ett inkomstför- delningsproblem.²

Det är den mekanism som jag ovan beskrivit som gör att man bör undvika självfinansiering i den arbetarstyrda ekonomin. Det kan emellertid vara svårt att tillämpa denna princip. Det kan finnas

² Mina exempel från Jugoslavien, ofta valda för att illustrera problematiska sidor hos den arbetarstyrda ekonomin, bör inte få lä- saren att tro att jag till övervägande del är kritisk mot det jugoslaviska ekonomiska systemet. Tvärtom: jag anser att det sociala och ekonomiska experiment som försiggår i Jugoslavien är ett av samtidens mest in- tressanta.

starka skäl varför arbetarna kan vilja självfinansiera investeringar. Ett har att göra med osäkerhet. Arbetarna kan ha en annan uppfattning om vilken avkastning en investering ger än vad den sociala fonden eller banksystemet har. I ett sådant fall kan självfinansiering vara enda finansieringsmöjligheten.

Investering i det egna företaget kan ge en form av extern effekt i förhållande till om den enskilde arbetaren skulle sätta in pengarna på banken. Genom att det egna företaget investerar och moderniserar kan tryggheten i arbetet öka, risken för arbetslöshet minskas, man kan skapa bättre arbetsmiljö etc. Därigenom kan arbetarna som kollektiv ha en annan tidspreferens (dvs vara villiga att acceptera en lägre ränta) än vad varje enskilt hushåll som ingår i arbetarkollektivet har. Genom förekomsten av fenomen som de ovan antydda kan det vara fullt rationellt för ett arbetarstyrt företag att självfinansiera en del av sin verksamhet även om en perfekt kreditmarknad skulle finnas. I verkligheten är kreditmarknader sällan perfekta. Förekomsten av imperfektioner, kreditransonering etc förstärker givetvis kraftigt orsakerna till självfinansiering.

Problemet med självfinansiering är därför, som jag ser det, ett genuint problem för den arbetarstyrda ekonomin. Det leder både till inkomstskillnader mellan företag och till problem som sammanhänger med arbetskraftens åldersfördelning. Skall en arbetare som arbetat 20 år i ett företag ha samma andel av kapitalavkastningen som den som arbetat en månad? Det räcker med att ställa frågan för att man skall inse att självfinansiering kan ge upphov till flera svårbemästrade problem.³

En arbetarstyrd ekonomi ger inte utan vidare upphov till jämlikhet. Det bör dock vara betydligt lättare att nå en högre grad av jämlikhet inom en arbetarstyrd ekonomi än inom en kapitalistisk, främst naturligtvis på grund av kapitalets olika ställning. Om alltför

³ Detsamma gäller naturligtvis också för kapitalistiska, vinstmaximerande företag, även om tradition och kapitalistisk mytologi här lär oss att självfinansieringens frukter utan närmare reflexion skall tillfalla kapitalägarna.

starka inkomstskillnader skulle uppstå finns det alltid möjlighet att korrigera dem genom en progressiv beskattning. I den arbetarstyrda ekonomin har den enskilde enbart en källa till inkomst: sitt arbete (bortsett från banksparande utifrån tidigare arbetsinkomster); därför kan också ett skattesystem utformas så att det blir helt effektivt.

Incitament och teknisk utveckling

När det gäller frågan om incitament är det avgörande skillnader mellan en arbetarstyrd och en kapitalistisk ekonomi. Arbetaren i det kapitalistiska vinstmaximerande företaget kan i princip enbart söka att minimera sin ansträngning i förhållande till den lön som han får. Förekomsten av ackord eller möjligheterna till avancemang kan i någon mån modifiera den situation som arbetaren befinner sig i. Som regel gäller dock att varje extra ansträngning som arbetaren gör i första hand leder till ökad vinst för företagsledaren och kapitalägarna. Från denna synpunkt kan man säga att privatkapitalistiska företag som styrs av vinstprincipen bygger på en mycket destruktiv incitamentsstruktur sedd ur arbetarnas synvinkel. Yrkesskicklighet och stolthet över ett väl utfört arbete kan naturligtvis få en arbetare att anstränga sig extra. Men den arbetare som uppträder ekonomiskt rationellt har inget annat val än att minimera sina ansträngningar inför den givna lönen.

Det ligger också en inbyggd naturlig antagonism mellan klasser, mellan dem som arbetar och dem som äger kapital, i den privatkapitalistiska vinstmaximerande ekonomin. Var och en ser om sitt eget hus och i den mån solidaritet förekommer blir det inte en solidaritet som omfattar hela företaget utan främst en klassolidaritet. Den naturliga attityden hos arbetarna blir att göra minsta möjliga och att skydda den egna gruppen mot förändringar och mot olika former av utnyttjande från arbetsgivarens sida.

Incitamentsstrukturen i det arbetarstyrda företaget är helt annorlunda. Här blir det naturligt för dem som arbetar i företaget att känna en naturlig samhörig-

het med företaget. Alla vet att en ökad ansträngning från den enskildes sida tillfaller hela arbetarkollektivet. Det blir naturligt, inte att minimera sin insats, utan att maximera sin ansträngning. Ju mer man anstränger sig, desto högre inkomst får man. Det följer direkt av den maximeringsprincip som ligger till grund för det arbetarstyrda företaget.

Frågan om incitamentens roll för ett företags utveckling, frågan om innovationer och dynamisk effektivitet tillhör de problem som inte är särskilt väl belysta i den ekonomiska litteraturen. Därför är det svårt att ha någon alldeles bestämd uppfattning om hur mycket mer effektivt ett arbetarstyrt företag bör kunna bli. Vanek är i sin bok mycket optimistisk på denna punkt. Han klassificerar arbetsansträngningen i tre dimensioner: intensitet, varaktighet och kvalitet [Vanek 1970, kapitel 12]. Han menar att intensiteten i en arbetsansträngning kan variera från 100 till 200 procent. På ett liknande sätt menar han att varaktigheten och kvaliteten i en arbetsansträngning kan variera inom liknande intervall. Det leder till att den totala arbetsansträngningen kan variera från 100 till 800 procent. Det skulle alltså finnas en mycket stor variationsgrad för arbetsansträngningen. Det skulle här, menar Vanek, finnas en stor källa till produktivitetsökningar som traditionell ekonomisk teori, som betraktar arbetets kvalitet som en konstant, bortser från, men som skulle kunna utnyttjas i den arbetarstyrda ekonomin.

Det verkliga övertag som det arbetarstyrda företaget har över det kapitalistiska är att det kan komma bort från den individualistiska ansatsen och i stället skapa en kollektiv syn på arbetsansträngningen. Som redan framhållits vet vi att för arbetarkollektivet som helhet finns inga problem med att mäta ansträngning och vara bekymrad över ansträngningarnas rättvisa fördelning. Definitionsmässigt gäller för kollektivet som helhet att frukterna av den extra ansträngning som arbetarkollektivet gör alltid tillfaller kollektivet. Att skapa en uppfattning om kollektivet som en enhet är kanske den viktigaste sidan hos den arbetarstyrda ekonomin.

Den solidaritet och gemenskap som

medlemmarna av en fackförening känner i det kapitalistiska systemet får ofta användas för negativa funktioner: de ägnas främst åt att bekämpa och hålla mot abretsgivarna. Under arbetarstyre kan arbetarnas solidaritet på ett helt annat sätt kanaliseras i positiva banor: det gemensamma arbetet blir det centrala runt vilket kollektivet samlas. Det blir naturligt att alla försöker att sporra varandra för det gemensamma bästa och att alla tar ansvar för det företag som man tillsammans äger och kontrollerar. Det blir naturligt för alla medlemmarna i kollektivitet att visa hänsyn och stödja varandra: man undervisar unga arbetare så att de lär sig att snabbt och smärtfritt komma in i arbetet; man tar hänsyn till äldre som kanske inte längre har samma arbetsförmåga som tidigare. Alla vet att ens trygghet är allas trygghet. Det blir naturligt att individ och kollektiv i harmoni optimerar sina ansträngningar på lång sikt.

Möjligheterna till verkligt inflytande är beroende av företagets storlek. Som vi redan visat kommer de arbetarstyrda företagen att vara mindre än motsvarande kapitalistiska företag. Detta bör givetvis bidra till att möjligheterna till inflytande ökar. Men även inom relativt stora arbetarstyrda företag bör möjligheterna till uppdelningar av funktioner vara sådana att den enskilde arbetaren får ett verkligt inflytande över sin avdelning och sin arbetsplats. Det ligger trots allt i sakens natur att det är arbetarna själva som bestämmer över arbete och arbetsplats i det arbetarstyrda företaget. Det går knappast att få något begrepp om det inflytande som är möjligt inom arbetarstyrda företag genom att tänka på de mycket begränsade former av självstyrande grupper, medinflytande etc, som finns i kapitalistiska företag.

Vad beträffar den tekniska utvecklingen tycks den arbetarstyrda ekonomin stå väl rustad. Det är svårt att närmare yttra sig om de faktorer som styr den tekniska utvecklingen. De "stora" tekniska uppfinningarna är förmodligen tämligen systembundna, åtminstone i meningen att de kommer att göras i alla system som är inriktade mot ekonomisk tillväxt och där "rationella" op-

timeringsregler förekommer. Här bör en arbetarstyrd ekonomi kunna hävda sig väl gentemot en kapitalistisk ekonomi.

Vi vet att forskning och utvecklingsarbete i en privatkapitalistisk ekonomi lätt tenderar att bli underdimensionerade, därför att forskningsresultat har karaktären av kollektiva nyttigheter; ett företags utnyttjande av viss kunskap hindrar inte andra företag från att använda samma kunskaper. Det bör vara lättare i en arbetarstyrd ekonomi, som har större inslag av solidaritet och är mer inriktad på samarbete, att samordna forskning och utnyttjande av forskningsresultat och att subventionera forskning och därigenom ge de totala forskningsresurserna en optimal dimension.

Den största komparativa fördelen hos arbetarstyrda företag ligger dock i forsknings- och utvecklingsarbete i "det lilla", dvs inom det enskilda företaget. Det finns flera skäl härför. Ett har att göra med den maximeringsprincip som gäller: om man bidrar till en innovation vet man att frukterna av den kommer en själv till del. Ett annat har att göra med inflytande och kommunikation: arbetarna har ett aktivt inflytande, de kan argumentera för sin sak, genom att avståndet mellan olika anställda är litet är kommunikationsmöjligheterna stora. Ett tredje skäl har att göra med att arbetarna inte behöver vara rädda för innovationer: även om man skulle hitta på arbetsbesparande innovationer vet man att man knappast kommer att förlora sitt arbete. Alla arbetare är med och bestämmer om avvägning mellan inkomster och sysselsättning, om företagets utbyggnadsplaner och så vidare. I den demokratiska beslutsform som ligger till grund för det arbetarstyrda företaget ligger också den bästa garantin för trygghet i arbetet.

Det finns därför många skäl som talar för att den dynamiska effektiviteten i en arbetarstyrd ekonomi är hög. Den jugoslaviska ekonomin har också kunnat uppvisa en hög tillväxttakt under tjugo år av arbetarstyre, trots att man mött betydande svårigheter både av politisk art och av ekonomiskt slag beroende av det faktum att Jugoslavien allttjämt uppvisar åtskilliga av de karakteristika som brukar utmärka u-länder.

Makroekonomiska synpunkter: inflation och arbetslöshet

När det gäller stabiliseringspolitik är det naturligt att diskussionen måste bli tämligen hypotetisk. Klart är dock att de makroekonomiska styrningsproblemen blir av tämligen olika art i en kapitalistisk marknadshushållning och i en arbetarstyrd ekonomi. Vid arbetslöshet gäller det att söka öka den totala efterfrågan för att därigenom få ökad produktion och större sysselsättning i den förra typen av ekonomi. I en arbetarstyrd ekonomi kan sådana åtgärder få helt motsatta effekter. En ökning i efterfrågan kan mycket väl leda till minskat utbud; det följer av de låga eller till och med negativa utbudselasticiteter som på kort sikt finns i den arbetarstyrda ekonomin.

Det går därför inte att förlita sig på en keynesiansk typ av stabiliseringspolitik i den arbetarstyrda ekonomin. Om arbetslöshet råder, får man i stället söka lösa den med mer strukturellt verkande metoder. I första hand bör man starta nya företag för att suga upp de arbetslösa. Det kan tyckas som om detta skulle vara en tämligen klumpig metod. Man får dock inte glömma bort att om man en gång nått full sysselsättning i den arbetarstyrda ekonomin så finns det starka krafter som gör att man kommer att ligga kvar vid full sysselsättning.

Om efterfrågan minskar så kommer de arbetarstyrda företagen knappast att avskeda folk. I stället kommer priserna att sjunka och inkomsterna att minska. En grundläggande skillnad mellan en arbetarstyrd och en kapitalistisk ekonomi är att den förra i mycket större utsträckning anpassar priser och inkomster medan den senare anpassar volymer. Därför kommer vi sannolikt att få ganska kraftiga prisfluktuationer i den arbetarstyrda ekonomin och vi kommer också att få inkomstfluktuationer, men vi kommer sannolikt inte att få någon högre grad av konjunkturbetonad arbetslöshet.

Vad inflationen beträffar blir också dess ställning olika i de båda systemen. Om man har full sysselsättning i den arbetarstyrda ekonomin finns det inte några skäl att öka den effektiva efterfrågan

genom en aktiv penning- eller finanspolitik. Det skulle heller inte finnas det om man hade arbetslöshet. Därför borde man kunna neutralisera efterfrågesidan och genom en stabil penning- och finanspolitik se till att inga inflationistiska impulser kommer från en inhemsk efterfrågestimulerande politik.

Inte heller borde det finnas orsak till kostnadsinflation. Arbetarnas inkomster är ju i realiteten residuellt bestämda: de får dela på vad som blir över sedan företagets kostnader täckts. Därför kommer det heller inte att finnas några incitament för dem till prishöjningar som motiveras av kostnadsökningar; Vanek trycker exempelvis hårt på detta argument [Vanek 1970].

Det är i och för sig korrekt att någon "mark-up" inflation av exakt det slag som är utbredd i kapitalistiska ekonomier knappast kommer att finnas i den arbetarstyrda ekonomin. Däremot är det möjligt att arbetarna i ett företag kan inse att de eventuellt kan öka sina inkomster om de lyckas att höja priserna. Därför är Vaneks argument inte helt övertygande på denna punkt. Därmed inte sagt att det inte kan finnas medel som kan användas mot försök till kostnadsinflation. Dels bör konkurrensen mellan arbetarstyrda företag stävja prishöjningar, dels kan man tänka sig att använda en priskontroll som går ut på att företag inte får höja priserna om de inte kan dokumentera att verkliga kostnadsökningar förekommit. Ett system med långtgående priskontroll kan vara ändamålsenligt av åtminstone två skäl i den arbetarstyrda ekonomin: dels för att kontinuerligt skaffa fram information om vad som händer i ekonomin och dels för att ökad efterfrågan inom olika branscher ändå främst bör mötas med utbyggd kapacitet genom nyetablering av företag och inte genom prishöjningar bland de befintliga företagen.

De åtgärder som behövs på makroplanet för att styra den arbetarstyrda ekonomin kommer alltså att vara tämligen annorlunda från dem vi nu är vana vid. Det tycks dock finnas goda skäl att tro att ett läge med full sysselsättning skall kunna bevaras i det närmaste kontinuerligt om man vaksamt följer de mer grundläggande strukturella krafter som

verkar i ekonomin och anpassar nyföretagandet till dem.

Arbetsstyrelse i Sverige?

Vi har i vårt land ett till övervägande del privat näringsliv. Även efter mer än fyrtio år av socialdemokratiskt styre har mycket litet intrång gjorts på de stora privatägda domänerna av vårt näringsliv. Det kan tyckas som om tankar på en arbetarstyrd ekonomi i vårt land snart skulle ha karaktären av utopi. De kan ha sitt intresse som skrivbordsprodukt, som en mall för att bättre förstå och karaktärisera det system vi lever under. Men de saknar relevans som praktiskt alternativ. Så kan man tänka.

Samtidigt finns dock även hos oss en påtaglig strävan till ökat låntagarinflytande på arbetsplatserna, som särskilt kommit i dagen under de allra senaste åren. Styrelserepresentationen för de anställda är ett uttryck för strävan mot löntagarinflytande. Så är ökat inflytande över arbetsmiljö och starkare ställning för skyddsombud. Arbetet på att begränsa arbetsgivarnas rätt att leda och fördela arbetet, på att avskaffa paragraf 32, är ett annat led i denna strävan. Den nya lagstiftning om ökat anställningskydd som riksdagen antog i våras ger uttryck för samma utvecklingslinje.

Kärnpunkten i den nya lagstiftningen har ofta missförstått. De kritiker som har rest invändningar mot den har bedömt dem enbart ur det vinstmaximerande företagets perspektiv [Ståhl 1973]. Det signifikativa hos den nya lagstiftningen är dock att den skall tvinga företagsledningen att inte låta anpassningsbördan helt falla på de anställda. Det sker bland annat genom förlängda uppsägningstider: därigenom tvingas företagen till ett visst minimum av planering. Ur ett principiellt perspektiv kan den nya lagstiftningen karakteriseras som ett litet steg på vägen till att arbetskraften får samma ställning som den har i ett arbetarstyrt företag, dvs att anpassningen till förändrade villkor för företaget i första hand får ta sig andra former än genom att arbetskraft avskedas.

Den väsentliga förändring som ägt rum under de senaste åren är dock att svensk fackföreningsrörelse börjat överge

sitt traditionella partstänkande. Man ser sig inte längre enbart som en partsrepresentant vars helt dominerande uppgift är att slå vakt om löner och arbetsvillkor för arbetarna. Horisonterna har vidgats. Genom att man accepterat styrelserepresentation är man också villig att ta ansvar för hela företags skötsel. Om man fortsätter på denna väg kan man till slut knappast undgå att ställa frågan: är det inte mer naturligt att arbetarna hyr kapitalet än att kapitalet hyr arbetarna?

Ett ökat arbetarinflytande har också aktualiserats genom den förändring av kapitalmarknaden som ägt rum sedan 60-talets början. Närmare 70 procent av ny-sparandet sker i offentliga former. AP-fonderna dominerar numera kapitalmarknaden och kommer att göra så under en överblickbar framtid. Därigenom har ett objektivt fundament skapats för löntagarinflytande på makroplanet.

De nya utvecklingslinjer mot ökat arbetarinflytande som vi kunnat iakttaga både på företagsnivå och på det samhällsekonomiska planet har här bara kunnat antydast. Ingen vet hur långt den utvecklingen kan gå. Det är inte omöjligt att de tendenserna kommer att bli så starka att frågan om en arbetarstyrd ekonomi kan bli något annat än enbart ett teoretiskt spörsmål även i vårt land.

Exkurs om den kortsiktiga utbudskurvan

Eftersom slutsatsen att det arbetarstyrda företaget får en vertikal eller bakåtlutande utbudskurva inte är självklar och väl ännu föga känd kan det vara lämpligt att illustrera den med ett numeriskt och ett geometriskt exempel.

Säg att P och Q står för pris och producerad mängd, K är mängden kapital, r är räntefoten, A är mängden arbetskraft och MP är arbetets fysiska marginalproduktivitet. Antag att $P = 1$, $Q = 100$, $rK = 50$, $A = 50$ och $MP = 1$. Då följer att $P \cdot MP = 1$ och

$$\frac{PQ - rK}{A} = \frac{100 - 50}{50} = 1.$$

Om P ökar till 1.10, ökar P · MP till 1.1,

$$\text{men } \frac{PQ - rK}{A} \text{ ökar till } \frac{110 - 50}{50} = 1.2.$$

Detta exempel visar att det ursprungliga jämviktsläget rubbats och att arbetets genomsnittliga inkomst överstiger dess marginalprodukt uttryckt i värde-termer. Arbetets marginalproduktivitet kan endast höjas genom att man minskar mängden arbetskraft (förutsatt given kapitalstock och en någorlunda "väluppfostad" produktionsfunktion). Därav följer att företaget för att på nytt nå jämvikt bör stöta bort arbetskraft och minska sitt utbud.

Vi visar nu samma sak geometriskt i figur 1. På den vertikala axeln mätes inkomst per arbetare. På den horisontella axeln mätes antal arbetare.

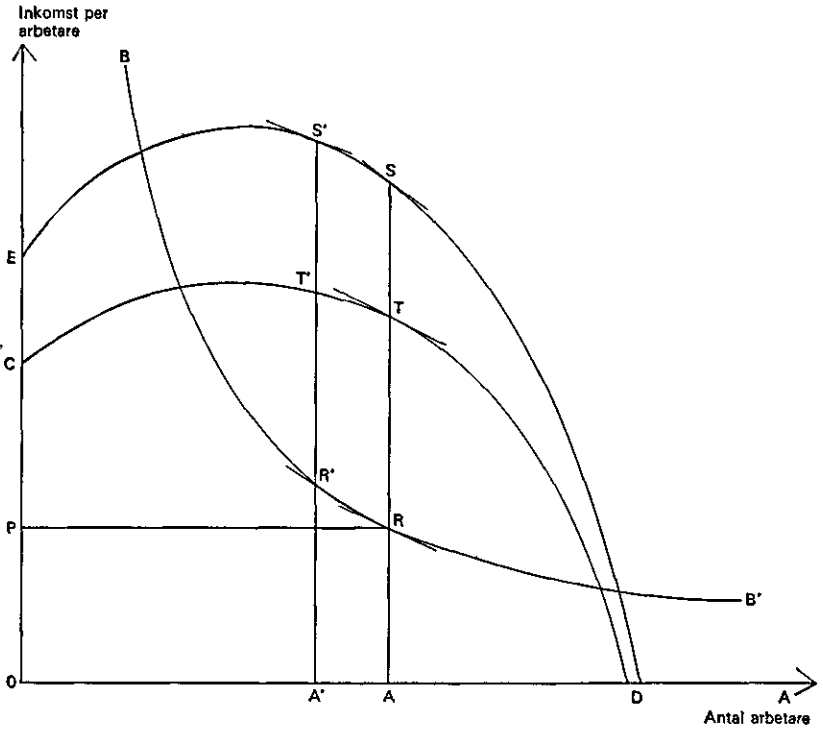
Vi drar en hyperbel BB'. En rektangel som OPRA mäter kapitalkostnaden rK; AR eller OP mäter då kapitalkostnaden per arbetare (rektangelytan under hyperbeln är konstant). Vi drar vidare kurvan CD som är så konstruerad att dess höjd anger bruttointkomsten per

sysselsatt, dvs AT mäter $\frac{PQ}{A}$. Den maxi-

meringsprincip som tillämpas gör att det arbetarstyrda företaget söker maximera avståndet mellan de båda kurvorna. Detta sker i punkterna T och R där de båda kurvorna har samma lutning. Den mängd arbetare som kommer att finnas i företaget mäts av sträckan OA, och inkomsten per arbetare kommer att mätas av sträckan TR. Företaget producerar i en punkt där genomsnitts- och marginalproduktivitet sammanfaller och befinner sig i ett stabilt jämviktsläge.

Antag nu att priset på den vara som företaget producerar stiger med 10 procent. Det är, i geometriska termer, liktydigt med att den kurva som anger bruttointkomsten per sysselsatt skiftar uppåt till kurvan ED som ligger 10 procent ovanför kurvan CD. Inkomsten per arbetare ökar naturligtvis vilket illustreras av att $SR > TR$. Samtidigt anger punkten S inget jämviktsläge. Det följer av att avståndet mellan kurvan BB' och kurvan ED inte maximeras i punkten S; detta visas av att lutningen på EF i S inte är densamma som lutningen hos BB' i R. För att maximera avståndet mellan de båda kurvorna måste man flytta sig till punkten S'. Där gäller att ED har samma lutning som BB' i R'.

Figur 1

Följden blir alltså att antalet arbetare i företaget minskar med AA' från OA till OA' .

Referenser

- Meade, J. E., [1972], "The Theory of the Labor-Managed Firms and of Profit Sharing", *Economic Journal*, årg 82, Special Issue
- Ståhl, I., [1973], "Trygghetens pris", *Ekonomisk debatt*, årg 1, nr 4
- Vanek, J., [1970], *The General Theory of the Labor-Managed Market Economies*, Ithaca
- [1972], *The Yugoslav Economy Viewed Through the Theory of Labor Management*, manuskript
- Vanek, J. och Jovicic, M., [1972], "The Capital Market and Income Distribution in Yugoslavia: A Theoretical and Empirical Analysis", *Ekonomski Analiza* (under utgivning)